

امکان سنجی اقناع وجدانی قاضی در دادرسی الکترونیک	
نویسندگان	وابستگی سازمانی
نجات فیض الهی *	دانش آموخته دکتری، گروه حقوق خصوصی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
محمد سرتیبی زرنق	دانشجوی دکتری، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
احمد موقری	دانشجوی دکتری، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، جامعه المصطفی، قم، ایران
موسی خلیل الهی	دانشجوی دکتری، گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران
اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله	پیشرفت فناوری و توسعه اشکال جدید تعامل در حوزه مدنی با استفاده از وسایل الکترونیکی، حوزه های حاکمیتی را نیز تحت الشعاع خود قرار داده و سیستم عدالت قضایی را به سوی دادرسی الکترونیکی سوق داده است. این نوع از دادرسی به فرایند اقدامات قضایی توسط سیستم های الکترونیکی اطلاق شده که در آن ثبت، پردازش، تبادل اطلاعات و نیز فرایند رسیدگی های قضایی توسط سامانه های الکترونیکی صورت می گیرد. از آنجایی که هدف در تمامی سیستم های قضایی، کشف حقیقت، اجرا و برقراری عدالت بوده و یکی از اساسی ترین راه های تحصیل حقایق قضایی، اقناع وجدانی قاضی می باشد، از همین رو هدف از این پژوهش امکان سنجی اقناع وجدانی قاضی در دادرسی الکترونیکی می باشد. روش تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات نیز به صورت گردآوری و فیشبرداری میباشد. رویکرد در این پژوهش کاربردی و نحوه انجام آن کیفی می باشد. یافته های تحقیق حاکی از این مطلب است که در دادرسی های الکترونیکی، بسته به نوع شرایط در برخی موارد امکان اقناع وجدانی قاضی وجود داشته و در برخی شرایط این امکان وجود ندارد.
صفحه	
دوره ۱، شماره ۲	
اطلاعات نویسنده مسئول	
نویسنده مسئول	نجات فیض الهی
کد ارکید-.....-.....-.....
تلفن	۰۹۱۴۱۱۷۰۵۳۵
ایمیل	n.feizollahi1352@gmail.com
سابقه مقاله	
تاریخ دریافت	۱۴۰۳/۱۰/۳۰
تاریخ ویرایش	۱۴۰۳/۱۱/۱۶
تاریخ پذیرش	۱۴۰۳/۱۱/۲۱
تاریخ انتشار	۱۴۰۳/۱۱/۲۲
روش پژوهش	توصیفی تحلیلی
واژگان کلیدی	امکان سنجی، اقناع وجدانی قاضی، ادله اثبات جرم، دادرسی الکترونیکی
توضیحات	
کلیه حقوق این مقاله متعلق به نویسندگان می باشد.	
خوانندگان این مجله، اجازه توزیع، ترکیب مجدد و تغییر جزئی را با ذکر منبع آن دارند.	
نحوه استناد	فیض الهی، نجات؛ سرتیبی زرنق، محمد؛ موقری، احمد؛ خلیل الهی، موسی (۱۴۰۳)، امکان سنجی اقناع وجدانی قاضی در دادرسی الکترونیک، فصلنامه علمی مطالعات میان رشته ای حقوق و تربیت اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، صفحات ۴۱ - ۵۴

Feasibility of Conscientious Persuasion of Judges in Electronic Proceedings	
Authors	Organizational Affiliation
Nejat Feyzollahi *	PhD Graduate, Department of Private Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
Mohammad Sartibi Zarnag	PhD Student, Department of Criminal Law & Criminology, Urmia University, Urmia, Iran
Ahmad Movaggari	PhD Student, Department of Criminal Law & Criminology, Al-Mustafa University, Qom, Iran
Moosa Khalilollahi	PhD Student, Department of Criminal Law & Criminology, Islamic Azad University, Tabriz, Iran
Article Information	
Article Type	Research
Pages	41 - 54
Volume 1, Issue 2	
Corresponding Author's Info	
Corresponding Author's	Nejat Feyzollahi
ORCID	0000 - 0000 - 0000 - 0000
Tell	09141170535
Email	n.feizollahi1352@gmail.com
Article History	
Received	2025/01/19
Revised	2025/02/04
Accepted	2025/02/09
Published Online	2025/02/10
Research Method	Descriptive Analytical
Keywords	<i>Feasibility, Conscientious Persuasion of the Judge, Electronic Proceedings</i>
Description	
<i>All rights to this article belong to the authors.</i>	
<i>Readers of this magazine are permitted to distribute, recombine, and modify the material with due acknowledgement of the source.</i>	
How to Cite This Article	Feyzollahi, Nejat; Sartibi Zarnag, Mohammad; Movaggari, Ahmad; Khalilollahi, Moosa (2025), The Application of Criminological Theories in the Analysis and Confrontation of Cybercrime, Quarterly Journal of New Research in Criminology, Volume 1, Issue 2, Pages 41 - 54

۱- مقدمه

پیشرفت روز افزون فناوری ها و ورود بشریت به عصر تکنولوژی از یک طرف و افزایش میزان پرونده های قضایی از طرفی دیگر، سیستم های قضایی را به سمت و سوی الکترونیکی شدن دادرسی ها سوق داده است. از آنجایی که لازمه برقراری عدالت در دادرسی الکترونیکی یکسان بودن ادله اثبات دعوا با دادرسی های حضوری می باشد ولی با اینحال به نظر می رسد یکی از ادله اثبات دعوا در دادرسی های الکترونیکی ناکارآمد جلوه نماید. این دلیل اثبات دعوی، اقناع وجدانی قاضی یا همان علم قاضی می باشد.

اقناع وجدانی عبارت است از نیروی درونی انسان که وی را نسبت به رفتار و کردارش وادار به قضاوت کردن بنماید. (دیانی، ۱۳۹۴: ۵۲) در حقیقت این همان هدفی است که قاضی برای وصول حقیقت در حکمش انجام می دهد؛ خواه آن حکم مبتنی بر برائت باشد و یا آنکه مبتنی بر محکومیت. از این رو بر قاضی واجب است که پیش از صدور حکم بر وصول حقیقت قانع گردد (ولی زاده، ۱۴۰۰: ۱۶۶) یا به تعبیری دیگر؛ نسبت به موضوع پیش آمده، در وی سکون نفس ایجاد شود. (آهنگران و محمدی زاده کرمانی نژاد، ۱۳۹۹: ۲۲۴) به عبارت ساده تر؛ اقناع وجدانی در قاضی یعنی به یقین رسیدن او با توجه به نیروی باطنی خود (ولی زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۲) و با استناد به هر روشی. (نکونام، ۱۴۰۰: ۴۹۹) این ادله یکی از دلایل مهم اثبات دعوی بوده (سلیمی و گلدوست جویباری، ۱۴۰۰: ۸۲) و جایگاه ویژه ای در نظام های حقوقی سراسر دنیا دارد (کلانتری، ۱۴۰۱: ۱) برای همین حقوقدانان آن را به عنوان اصلی ترین دلیل برای رسیدن به نتیجه دادرسی می دانند. (غلامی پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۵) برخی از حقوقدانان این دلیل را یقینی ترین (بوسفی و بوسفی، ۱۴۰۱: ۳۱۲) و منصفانه ترین دلیل دانسته و صرفاً آن را ملاک قضاوت قرار داده اند. (سادات نعیمی و موسوی، ۱۳۹۵: ۱۱۱) با این حال رسیدن به اقناع وجدانی در قاضی در دادرسی های الکترونیکی متفاوت از دادرسی های حضوری خواهد بود. دادرسی الکترونیکی فناوری نوینی است که همسو با پیشرفت فناوری پا به عرصه ظهور گذاشته (رستگار، ۱۳۹۹: ۵۵) و به عنوان راهکاری برای تسریع در روند دادرسی (انصاف دوست و همکاران، ۱۴۰۲: ۷۷) و جلوگیری از اطاله دادرسی بوده و از مهمترین طرح های بزرگ و مهم قضایی محسوب می شود. (میر کمالی، ۱۴۰۱: ۴۲۲) با اینکه این سیستم به جهت سهولت در انجام خدمات قضایی (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۵) و اجرای عدل و انصاف (مقدسی و قاسمی، ۱۴۰۰: ۶۶۶) و دوری از هر گونه تبعیضی (بهرامی خوشکار و عسگری، ۱۴۰۰: ۱۳۰) راه اندازی شده است ولی با اینحال این سیستم نیز در مقایسه با رسیدگی های حضوری دارای برخی مزایا و معایبی می باشد. به نظر می رسد برخی از دلایلی که در رسیدگی های حضوری مثبت دعوی محسوب می شدند کماکان در رسیدگی های الکترونیکی نیز دارای اعتبار بوده ولی در مورد برخی دیگر از ادله اثبات دعوی تردید وجود دارد. در کل استفاده از دادرسی الکترونیک در ایران، مانند بسیاری از کشورها، دارای مزایا و معایب خاص خود است. از مزایای استفاده از فناوری ها در دادرسی الکترونیک می توان به تسریع در روند رسیدگی و کارایی بهتر، کاهش هزینه‌ها در پی استفاده از فناوری‌های الکترونیکی، دسترسی آسان‌تر افراد به اطلاعات، شفافیت بیشتر از طریق ثبت و ضبط الکترونیکی جلسات و اسناد و کاهش ازدحام در دادگاه‌ها و از معایب آن می توان به مشکلات امنیتی از قبیل هک شدن، نیاز به زیرساخت‌های مناسب، ضرورت آموزش و توانمندسازی، مشکلات فنی و عملیاتی مانند قطعی اینترنت، نقص در سیستم‌های نرم‌افزاری یا سخت‌افزاری و عدم دسترسی برابر به فناوری اشاره نمود. در مجموع، دادرسی الکترونیک با وجود چالش‌ها و محدودیت‌های خود، می‌تواند به عنوان ابزاری مؤثر در جهت بهبود کارایی و شفافیت نظام قضایی مورد استفاده قرار گیرد، به شرط آنکه زیرساخت‌ها و آموزش‌های لازم به طور کامل فراهم شود و تدابیر امنیتی مناسبی اتخاذ گردد.

ما در این پژوهش در صدد پاسخ به این سوال اصلی خواهیم بود که آیا امکان اقناع وجدانی قاضی در دادرسی های الکترونیکی وجود دارد یا خیر؟ برای همین منظور در ابتدا لازم است نسبت به مفهوم شناسی دادرسی الکترونیکی و اقناع وجدانی قاضی به عنوان متغیرهای مستقل

و وابسته پژوهش پرداخته و سپس با در نظر گرفتن مزایا و معایب آن، چگونگی اقناع وجدانی قاضی و اعتبار آن را در دادرسی های الکترونیکی مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

۲- پیشینه شناسی

پژوهش های متعددی در رابطه دادرسی الکترونیکی و موضوعات شبیه به آن توسط پژوهشگران به رشته تحریر در آمده است که در این قسمت از پژوهش به مهمترین آنها اشاره می شود.

محمد انصاف دوست، مهدی اسماعیلی و حسن حاجی تبار فیروز جایی (۱۴۰۲)، در مقاله خود تحت عنوان «مطالعه تطبیقی استماع شهادت مجازی در چارچوب دادرسی الکترونیک»، ضمن مفهوم شناسی دادرسی الکترونیکی و شهادت مجازی به امتیازات سیستم دادرسی الکترونیکی پرداخته و نیز استماع شهادت را در فضای حضوری و الکترونیکی مقایسه کرده اند ولی با اینحال در هیچ جایی از مقاله خود در ارتباط با اقناع وجدان قاضی سخنی به میان نیاورده اند.

یداله غلامی پور، حمید دلیر، سید مهدی احمدی موسوی و محمد بارانی (۱۴۰۲)، در مقاله خود تحت عنوان «بررسی تطبیقی ضمانت اجراهای تحصیل دلیل غیرقانونی توسط ضابطان قضایی در حقوق کیفری ایران و آمریکا»، ضمن بررسی و مفهوم شناسی اقناع وجدانی قاضی، آن را به عنوان معتبرترین دلیل از ادله اثبات دعوی برشمردند و چنین ادعان داشتند که این ادله نه تنها در ایران بلکه در تمامی نظام های حقوقی جهان دارای ارزش و اعتبار می باشد. ولی با اینحال آنها در هیچ جای مقاله خود در رابطه با سیستم دادرسی الکترونیکی و اقناع وجدانی قاضی در آن سیستم سخنی به میان نیاورده اند.

ایرج بابایی و شاهین شامی اقدم (۱۴۰۱)، در مقاله خود تحت عنوان «معیار کارآمد اقناع قاضی»، بیشتر به مفهوم شناسی اقناع قاضی و شیوه های آن اشاره داشته اند. آنها ادله اقناع قاضی را در رسیدگی های حضوری به عنوان ابزاری در جهت بازدارندگی اشخاص از افعال غیر قانونی و جلوگیری از طرح دعاوی واهی معرفی می کنند. با اینحال آنها در هیچ قسمتی از پژوهش خود به اقناع وجدانی قاضی در دادرسی های الکترونیکی اشاره ای نکرده اند.

حسنعلی موذن زادگان و سعید امیری (۱۴۰۱)، در مقاله خود تحت عنوان «چالش های تقنینی و قضایی ادله علمی در حقوق کیفری ایران»، بعد از مفهوم شناسی اقناع وجدانی قاضی، آن را به عنوان یقینی ترین دلیل معرفی و سایر ادله را در خدمت آن به حساب آورده است. با اینحال در هیچ جایی از مقاله خود به سیستم دادرسی الکترونیکی و اقناع وجدانی قاضی در آن سیستم اشاره ای نکرده اند.

رحمان ولی زاده (۱۴۰۰)، در مقاله خود تحت عنوان «ارزیابی ادله اثبات دعوا با رویکرد بر اعتبار اقناع وجدان قاضی در صدور حکم»، بعد از مفهوم شناسی اقناع وجدانی قاضی، آن را به عنوان طریقتی برای ادله اثبات دعوی معرفی می کند. با اینکه ایشان از بین ادله اثبات دعوی، دلیل اقناع وجدانی قاضی را مهمترین عامل برای صدور حکم معرفی می کند ولی با اینحال در هیچ جایی از پژوهش خود به اقناع وجدانی قاضی در سیستم دادرسی الکترونیکی اشاره ای نمی کند.

میر رضا سلیمی و رجب گلدوست جویباری (۱۴۰۰)، در مقاله خود تحت عنوان «جایگاه پلی گرافی در نظام ادله کیفری ایران»، اقناع وجدانی قاضی را مهمترین دلیل برای قاضی بر شمرده و اعتبار آن را از تمامی ادله دیگر معتبرتر دانسته و آن را انسانی ترین راه و مطابق با کرامت انسانی دانسته است. با اینحال هیچ کدام از آنها در هیچ جایی از مقاله خود در ارتباط با سیستم دادرسی الکترونیکی و اقناع وجدانی قاضی در آن سیستم سخنی به میان نیاورده اند.

فیض الهی، سرتیبه زرنق، موقری و خلیل الهی (۴۱-۵۴)

وحید نکونام (۱۴۰۰)، در مقاله خود تحت عنوان «امکان سنجی استناد به ادله غیر قانونی برای اثبات جرم در فقه و حقوق موضوعه ایران»، ضمن مفهوم شناسی اقناع وجدانی قاضی، آن را معتبرترین دلیل اثبات دعوی معرفی کرده و صدور حکم بدون یقین درونی حاصله توسط وی را جایز نمی‌داند. او معتقد است قاضی از سایر دلایل برای رسیدن به یقین استفاده می‌کند. با اینحال نویسنده پژوهش حاضر در هیچ جای مقاله خود در رابطه با اقناع وجدانی قاضی در دادرسی الکترونیکی سخنی به میان نیاورده است.

محمد رسول آهنگران و مجتبی محمدی زاده کرمانی نژاد (۱۳۹۹)، در مقاله خود تحت عنوان «تأثیر معاینه و تحقیق محلی در اقناع وجدانی علم قاضی»، بعد از مفهوم شناسی اقناع وجدانی قاضی به اعتبار سنجی آن پرداخته‌اند. آنها اذعان داشته‌اند اصلی‌ترین دلیل برای صدور حکم توسط قاضی، اقناع وجدانی است و سایر دلایل حقوقی برای رسیدن به این سکون نفس است. با اینحال آنها در هیچ جای پژوهش خود به اقناع وجدانی قاضی در دادرسی الکترونیکی اشاره‌ای نداشته‌اند.

حسنعلی مؤذن زادگان و نرجس روستا (۱۳۹۶)، در مقاله خود تحت عنوان «دادرسی الکترونیکی در رویارویی با جرایم رایانه‌ای: چالش‌ها و بایسته‌ها»، دادرسی الکترونیکی را به معنای ابتدای فرایند رسیدگی بر تجهیزات الکترونیکی در نظر گرفته و چنین اذعان داشته است که این نوع رسیدگی نقش بسزایی در روزآمد کردن و نیز عادلانه کردن رسیدگی کیفی دارد. با اینحال آنها در هیچ قسمت از پژوهش خود به اقناع وجدانی قاضی اشاره‌ای نکرده‌اند.

بررسی‌های به عمل آمده نشان دهنده این حقیقت می‌باشد که علی‌رغم وجود پژوهش‌های متعددی در رابطه با اقناع وجدانی قاضی و همچنین دادرسی‌های الکترونیکی، هیچ پژوهشی در ارتباط با اقناع وجدانی قاضی در سیستم دادرسی الکترونیکی وجود ندارد و این همان نقطه تمایز پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌های پیشین می‌باشد.

۳- مفهوم شناسی

در این قسمت از پژوهش به جهت آشناسازی مخاطبین به مفهوم شناسی امکان سنجی، اقناع وجدانی قاضی و دادرسی الکترونیکی که از متغیرهای وابسته و مستقل پژوهش هستند، خواهیم پرداخت:

۳-۱- امکان سنجی

امکان سنجی در حقیقت همان ارزیابی یا تجزیه و تحلیل پتانسیل یک فرایند پیشنهادی است (شلانی، ۱۴۰۲: ۲۰) که براساس مطالعات پایه ریزی شده تصمیم‌گیری می‌شود. (عباسی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۵۵) به عبارت ساده‌تر امکان‌سنجی درباره امکان‌پذیر بودن موضوع‌ها بحث کرده (محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۸) و به دنبال این هدف می‌باشد که نشان دهد آیا موضوع مورد بحث دارای پتانسیل (روحبخش و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۵) و منفعت می‌باشد یا خیر، (جداد زاده نیری و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۳) و اگر دارای منفعتی است چگونه می‌توان به آن منفعت دست پیدا کرد. (فلاح و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۳۶۸) بر همین اساس می‌توان گفت امکان سنجی به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن با ارزیابی پتانسیل موضوع مورد بحث، به احتمالاتی که در آن باره وجود دارد پی ببریم. (Rodin, 2013: 53)

۳-۲- اقناع وجدانی قاضی

اقناع وجدانی کلمه‌ای مرکب از دو واژه اقناع و وجدان می‌باشد. اقناع به معنی قانع شدن و بسنده کردن بوده (ولی زاده، ۱۴۰۰: ۱۶۵) و وجدان نیز حسی برای قضاوت اخلاقی یک واکنش یا رفتار است. (یزدان پرست میبندی و بهرامیان، ۱۴۰۱: ۴۰) بنابراین می‌توان گفت یقین

فیض الهی، سرتیبه زرنق، موقری و خیل الهی (۴۱-۵۴)

حاصل از احساس درونی همان اقناع وجدانی می باشد (ولی زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰۴) که قاضی برای رسیدن به آن به هر روشی تمسک می جوید. (نکونام، ۱۴۰۰: ۴۹۹) این روش مهمترین (سلیمی و گلدوست جویباری، ۱۴۰۰: ۸۲) و عادلانه ترین دلیل برای قاضی بوده (سلیمی و گلدوست جویباری، ۱۴۰۱: ۲۲۲) و جایگاه ویژه ای در نظام های حقوقی سراسر دنیا داشته است (کلانتری، ۱۴۰۱: ۱) و از طرفی می توان گفت تنها روش برای رسیدن به نتیجه دادرسی است (غلامی پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۵) چون به نظر برخی از حقوقدانان، تمامی ادله در جهت دستیابی قاضی به حصول یقین و اطمینان می باشد (عباسی سرمدی و معین، ۱۴۰۱: ۱۷۵۷) و این بدان معنی است تا زمانی که یقینی برای قاضی حاصل نشده باشد نباید به صدور حکم اقدام نماید. (مودن زادگان و امیری، ۱۴۰۱: ۴۸) به همین جهت است که برخی از حقوقدانان اقناع وجدانی قاضی را راهی برای اطاله دادرسی معرفی کرده اند. (اعزازي و هندیانی، ۱۴۰۱: ۴۲) در حقیقت زمانی که سخن از اقناع وجدانی قاضی به میان می آید به این معنی می باشد که در شخص او، سکون نفس ایجاد شده است. (آهنگران و محمدی زاده کرمانی نژاد، ۱۳۹۹: ۲۲۴)

۳-۳- دادرسی الکترونیک

دادرسی الکترونیکی به فناوری نوینی اطلاق می شود که همسو با پیشرفت صنعت ارتباطات پا به عرصه وجود نهاده (رستگار، ۱۳۹۹: ۵۶) تا رسیدگی به امور قضایی مردم از طریق این سامانه انجام گیرد. (فتحی شاه نجفی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۷۵۷) به طور کلی به بهره برداری از ابزارها (Kurniati, 2019: 177) و روش های الکترونیکی و اطلاعاتی برای طرح دعوا در دادگاه (Santiadi, 2019: 77) و انجام فرایند دادرسی توسط قضات محاکم دادگستری به واسطه آنها را دادرسی الکترونیکی می نامند. (بهرامی خوشکار و عسگری، ۱۴۰۰: ۱۵۶) این سیستم الکترونیکی در راستای کاهش هزینه های دادرسی، دسترسی آسان و سریع به عدالت، (ایزدی فرد و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۴۶) تسریع در روند دادرسی و کاهش اطاله دادرسی (انصاف دوست و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۱) و دوری از هر گونه تبعیضی (بهرامی خوشکار و عسگری، ۱۴۰۰: ۱۳۰) با حدود و ثغور مشخصی در اختیار مقامات قضایی قرار گرفته تا به واسطه آن به اجرای هر چه بیشتر عدالت پردازند.

۴- ابزارهای اقناع وجدانی قاضی در دادرسی های الکترونیکی

در دادرسی الکترونیکی اقناع وجدانی قاضی به واسطه ادله الکترونیکی از قبیل ادله الکترونیکی، اقرار الکترونیکی و شهادت الکترونیکی صورت می گیرد که در این قسمت از پژوهش به بررسی تفصیلی آنها خواهیم پرداخت:

۴-۱- ادله الکترونیکی

به هر نوع دلیل دیجیتالی که شامل پایگاه های داده، مدل های ایجاد شده توسط سامانه های رایانه ای و مخابراتی و نیز سوابق الکترونیکی (Arifin, 2020: 3) و تمامی دستوراتی که از طریق این سامانه ها مبادله، تولید، پردازش یا بازیافت می شود، ادله الکترونیکی می گویند. (Diniyanto, 2020: 89) دلیل الکترونیکی در معنای اصطلاحی خود عبارت است از هر داده و پیامی که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از مدعای خود به آن استناد می کنند. (شهبازی نیا، ۱۳۸۸: ۲۰۸) بر همین اساس می توان گفت که نه تنها ابزارهای الکترونیکی، بلکه تمامی ابزارهای دیجیتالی، مغناطیسی، الکترومغناطیسی، (احمدی لاشکی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۹۰) و نیز تمامی ابزارهای الکترونیکی ناشی از این فناوری ها از قبیل پیام رسان هایی مانند تلگرام و اینستاگرام می تواند به عنوان ادله الکترونیکی مد نظر قرار گیرد. (Basri & Hendrawati, 2019: 63) ولی از آنجایی که تمامی سیستم های الکترونیکی قابلیت هک شدن را دارا می باشند به همین خاطر بیشتر نظریه پردازان و محققان، دلایل الکترونیکی را بسیار ضعیف تر از دلایل کاغذی می دانند. (Setyowati & Muchiningtias, 2018: 158) برخی ها نیز بر این

فیض الهی، سرتیبه زرنق، موقری و خیل الهی (۴۱-۵۴)

باور هستند که این خدشه می‌تواند بر دلایل کاغذی هم وارد شود (Septiar & Harahap, 2019: 903) که در جواب گفته اند شناسایی ایرادات و خدشه‌های کاغذی بسیار آسان‌تر از شناسایی ایرادات و خدشه‌های دیجیتالی است. (Manurung & Heliany, 2019: 129) از دلایل الکترونیکی می‌توان به ایمیل‌ها و پیام‌های الکترونیکی، فایل‌های دیجیتال، سوابق مرورگر و تاریخچه اینترنت، داده‌های ذخیره شده در دستگاه‌های الکترونیکی، سوابق تراکنش‌های مالی الکترونیکی و پیام‌های موجود در شبکه‌های اجتماعی اشاره کرد.

۲-۴- اقرار الکترونیکی

اقرار یکی از ساده‌ترین طرق اثبات دعوا بوده (پارسا و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۸) و به معنای اخباری است که به ثبوت حقی منجر می‌شود، یعنی اخباری است به نفع دیگری و به ضرر خود. (زندیان، ۱۳۹۸: ۳۱) بنابراین اخبار به حقی که به وسیله فناوری اطلاعات و ارتباطات (موذن زادگان و آرسین، ۱۴۰۳: ۸۷) و ابزار آلات رسانه‌ای و دیجیتالی صورت می‌گیرد اقرار الکترونیکی نامیده می‌شود. (Mason & Seng, 2021: 15) این نوع از اقرار که به واسطه سامانه‌های مخابراتی انجام می‌گیرد (Ashour & Afan, 2023: 220) نیز همانند شهادت الکترونیکی دارای مزایا و معایبی می‌باشد. از موثرترین و مهمترین مزایای آن می‌توان به صرفه اقتصادی، (Baldwin & et all, 2020: 745) جلوگیری از اتلاف وقت، (Bannon & Keith, 2021: 61) جلوگیری از اطاله دادرسی و نیز تسریع در روند دادرسی اشاره کرد. (Jossie & Blumstein, 2022: 1248) با این حال دارای معایبی نیز هست که اعتبار آن را با خدشه مواجه می‌کند.

۳-۴- شهادت الکترونیکی

به شهادتی که توسط وسایل الکترونیکی و از راه دور (Tran, 2022: 71) از قبیل ابزارآلات صوتی و تصویری همانند کنفرانس‌های ویدئویی و تلویزیون‌های مدار بسته (Casey, 2011: 47) که ناشی از عدم امکان حضور فیزیکی شاهد در جلسه تحقیق (Salamone, 1987: 1592) و شهادت بوده صورت گرفته باشد، شهادت الکترونیکی گفته می‌شود. (Igeson, 202: 63) این کار شاید به نوعی غیر قابل اعتماد و غیر قابل استناد جلوه نموده باشد ولی با حفظ قیود و ضوابط فنی و علمی (Biasiotti, 2018: 14) که زیر نظر اهل فن و متخصصان در این زمینه و کنار آنها صورت گرفته باشد می‌تواند به عنوان مستند قضایی محسوب شده و دلیلی برای صدور حکم قضایی قرار بگیرد. (Toussiant, 2000: 396) با اینحال به جهت تحقق اصول عدالت اجتماعی و قضایی، اصل بر حضوری بودن شهادت شهود بوده (Tracol, 2018: 150) و از آنجایی که اعتبار شهادت الکترونیکی و تحقق آن بستگی به شرایط زیادی داشته و با فقدان هر کدام از آن شروط اعتبار آن نیز ساقط خواهد شد، (Drewer & Ellermann, 2018: 143) بر همین اساس به نظر می‌رسد اقناع وجدانی قاضی نیز بستگی به شرایط صحت شهادت الکترونیکی بوده و حصول اقناع وجدانی شخص قاضی محال باشد.

۵- جانش‌های فراروی دادرسی الکترونیکی و تأثیرات آن بر کاهش اقناع وجدانی قاضی

در این قسمت از پژوهش به بررسی چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیکی که اقناع وجدانی قاضی را در دادرسی‌های الکترونیکی دچار خدشه می‌کنند، خواهیم پرداخت:

۵-۱- کاهش ارتباطات غیر کلامی

با اینکه زبان مهمترین عامل ارتباطی انسان و کلام نیز ساده‌ترین و کاربردی‌ترین وسیله تبادل و تفاهم انسان‌ها به شمار می‌رود (کرمی و حسینی نیا، ۱۳۹۸: ۱۱۹) ولی با اینحال ارتباطات غیر کلامی بیشترین نقش را در مخاطب ایجاد کرده و انبوهی از پیام‌ها در این نوع از مرادوه

رد و بدل می شود. (مهردوی و نوری، ۱۴۰۱: ۱۵) ارتباطات غیر کلامی آن نوع ارتباطاتی است که در آن افراد علاوه بر خود کلام، پیام هایی مانند شیوه راه رفتن، ایستادن، حرکات چشم و چهره و حرکات دست و پا، را برای انتقال و مبادله به کار می برند. (غفوری زارچ، ۱۴۰۰: ۱۳) در ارتباطات غیر کلامی مفاهیم و معانی از طریق حرکات بدن رد و بدل می شود و می توان گفت مهمترین مؤلفه های ارتباطات غیر کلامی ابزارهای چهره ای، رفتارهای چشمی، حرکات و ژست ها، رفتارهای لمسی، رفتارهای آوایی بوده (قاسمی یزد آبادی، ۱۳۹۴: ۹۹) و توجه به تمامی این پیام ها می تواند در شیوه برقراری ارتباط با مخاطب مؤثر واقع شود. (میر حسینی، ۱۳۹۰: ۱۰۰) این نوع از ارتباط به نوبه خود معرف شخصیت و بیانگر کیفیات اخلاقی و روحی مخاطب می باشد. (غفار زاده و ایران پور، ۱۳۹۹: ۹۹) روانشناسان معتقد هستند برای شناختن مخاطب، بیشتر از مرادوات کلامی، مرادوات غیر کلامی مفید و مؤثر می باشد. (ضرغام و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۸۵) ارتباطات کلامی فقط گاهی صورت می گیرد و این در حالی است که گستره ارتباطات در مرادوات غیر کلامی، بیشتر از تبادل کلامی بوده و چون بدون هیچ کلامی حتی با سکوت، صورت می گیرد، (صفری و فاضل اف، ۱۴۰۱: ۱۲۶) از این لحاظ تاثیر خاصی بر دامنه ارتباطات انسانی می گذارند. (رمضانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸۰) بنابراین حرکات زبان بدن نقش مؤثری بر قاضی در رابطه با صدور حکم خواهد گذاشت و چون در دادرسی الکترونیکی ارتباطات غیر کلامی کاهش می باید بر این اساس می توان گفت اقتناع وجدانی قاضی در این نوع از دادرسی به نحو مطلوب حاصل نمی گردد.

۵-۲- تاثیر تکنولوژی بر ادراک و احساسات

یکی از مهمترین مشکلاتی که در دادرسی های الکترونیکی وجود دارد تأثیرات روانی ناشی از این وضعیت می باشد (Allen & Sawhney, 2009: 25) و این به این خاطر می باشد که ارتباط زنده تلویزیونی به هیچ صورتی نمیتواند مبین و نشان دهنده تمام واقعیت هایی باشد که اختلاف طرفین یا ذهنیت متخلف را تشکیل می دهد. (Ames & et all, 1985: 19) برخی از انسان ها به لحاظ طبع خود، دارای احساساتی پنهان هستند و این به هیچ وجه در دادرسی های الکترونیکی قابلیت تشخیص ندارد. (Bailey & et all, 2013: 51) ویدئو کنفرانس و مصاحبه های ویدئویی شاید برای قاضی و دادرسی دادگاه عادی بوده باشد و برای آنها استرسی نداشته باشد ولی برای شخصی که به عنوان متهم در پشت آن قرار گرفته است دارای اثرات روانی مخربی بوده و برای او استرس زا می باشد. (Boggs, 1998: 11) فرایند دادرسی معمولاً برای همگان به خودی خود امری استرس آور بوده و هر یک از طرفین به دنبال اثبات ادعای خویش و محکوم کردن طرف مقابل هستند و این قاضی است که بایستی در تشخیص حق و باطل تمامی تلاش خود را به کار ببرد. (موسوی و مهاجری، ۱۴۰۰: ۱۵) برخی از انسان ها زمانی که در مقابل دوربین قرار می گیرند بی اختیار حالت طبیعی خود را از دست داده و نمی توانند عادی رفتار کنند (حیبی درگاه، ۱۴۰۲: ۱۴۰) و این استرس افزایش می یابد زمانی که جلوی دوربین قرار گرفتن به خاطر جلسات دادرسی بوده باشد و این خود یکی از عواملی است که در تصمیم گیری قاضی یا دادرس دادگاه تأثیر فراوانی دارد. (Buffet & et all, 2019: 15) حضور فیزیکی در دادگاه تأثیرات خاصی را دارد که در دادرسی های الکترونیکی این تأثیرات دیده نمی شود. (Caberal & et all, 2012: 241) تمامی این موارد نشان دهنده این مهم می باشد که در دادرسی های الکترونیکی اقتناع وجدانی قاضی به سختی حاصل می شود؛ چراکه در دادرسی الکترونیکی از نزدیک حالات روحی و روانی فرد، درک نمی شود و این موضوع، امر قضاوت و تشخیص صحت یا کذب بودن اظهارات فرد را، برخلاف دادرسی حضوری و رو در رو که قاضی با درک و در نظر گرفتن تمامی جوانب به اقتناع واجدانی می رسد، مشکل می نماید.

۵-۳- مشکلات فنی در دادرسی های الکترونیکی

یکی از چالش های فراگیر در دادرسی های الکترونیکی مشکلات فنی ناشی از رسانه های الکترونیکی از قبیل قطعی اینترنت، ایجاد اختلال در سامانه های ارتباطی و هک شدگی می باشد (فقیه آرام و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۲) و چون سیستم های دادرسی الکترونیکی در سال های

فیض الهی، سرتیبی زرنق، موقری و خیل الهی (۴۱-۵۴)

اخیر و به دلایل پیشرفت در تکنولوژی و فرار گرفتن در عصر رسانه ها صورت گرفته است، این امری بدیهی است که دارای چالش هایی بوده باشد ولی با اینحال از آنجایی که دادگاه ها محل برقراری عدالت اجتماعی و قضایی می باشد، از این جهت هیچ گونه اخلاقی در روند دادرسی ها قابل پذیرش نخواهد بود. (اسمعیلی و پور قهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۰) همانطوری که اشاره شد چون این سیستم دادرسی سیستمی نوظهور می باشد، قطعی اینترنت در آن عادی بوده و می تواند روند دادرسی را با مشکلاتی مواجه کند. (مهر افشان، ۱۳۹۰: ۱۳۱) فرض کنید در حین دادرسی و اخذ توضیح سامانه با مشکلات قطعی اینترنت مواجه شود بدیهی است در این فرض صدای متهم و یا خواننده پرونده نیز قطع و وصل شده و این احتمال وجود دارد که قاضی پرونده در تشخیص مطالب دچار اشتباه یا ابهام گردد یا رشته کلام یا موضوع از دست رفته و باعث رسیدگی جامع و مانع به موضوع گردیده که این خود، موجب اطاله دادرسی به علت تجدید اوقات جهت تکمیل فرایند رسیدگی می باشد. از طرفی دیگر نا ایمن بودن سامانه های اینترنتی نیز یکی از چالش های مهم دیگری بوده که دادرسی ها را با مشکلاتی مواجه می کند. تمامی این موارد مانعی برای حصول اقرار وجدانی در قاضی می باشد.

۶- نتیجه گیری

به دادرسی های تحت وب و به صورت مجازی، دادرسی الکترونیکی گفته می شود. هر چند هدف از ابداع دادرسی های الکترونیکی ایجاد سرعت در روند دادرسی و برقراری عدالت اجتماعی و قضایی بوده است ولی با اینحال هر سیستمی در نوع خود دارای مزایا و معایبی می باشد. همانطوری که در متن پژوهش نیز به آن اشاره شد، یکی از مهمترین ادله در رسیدگی های قضایی علم و اقرار وجدانی قاضی بوده که سایر ادله نیز در به ثمر نشستن آن ادله تلاش می کنند. ولی از آنجایی که مهمترین و بیشترین تأثیر بر ادراک ناشی از سیستم های الکترونیکی بوده و مشکلات فنی نیز بر این تأثیر خواهد افزود و در همین راستا کاهش ارتباطات کلامی بر افزایش بیگانگی خواهد افزود، بر همین اساس اقرار وجدانی قاضی که بیشتر به واسطه ارتباطات غیر کلامی و درک و شعور وی حاصل می شود، به سختی ممکن بوده و در روند دادرسی نیز اختلال و اختلال پدید خواهد آمد؛ به همین دلیل می توان فرض را بر این دانست که امکان اقرار وجدانی قاضی در دادرسی های الکترونیکی به نحو مطلوب وجود نداشته یا به سختی امکان پذیر می باشد. با این وجود اولاً چنانچه اقرار الکترونیکی و نیز شهادت الکترونیکی به واسطه سیستم های الکترونیکی با امنیت بالا صورت پذیرد به نحوی که امکان هک شدن آن وجود نداشته و از طرفی در حضور اهل فن و متخصص صورت گرفته باشد می تواند دلیل متقنی بر صدور حکم تلقی گردد. ثانیاً فراهم نمودن تصویرسازی چند بعدی از شخص مخاطب برای قاضی و نیز آگاهی بخشی به فرد قبل از آغاز جلسه دادرسی الکترونیکی جهت کنترل حالات روحی و روانی و آموزش غلبه بر استرس و ... می تواند دادرسی های الکترونیکی را به دادرسی های حضوری در محاکم، نزدیک و امکان حصول علم را برای قاضی فراهم نموده و قاضی را به اقرار وجدانی برساند.

منابع

۱. احمدی لاشکی، حمید رضا؛ ابهری، حمید؛ مقدری امیری، عباس (۱۴۰۱)، «*ادله الکترونیکی اثبات دعوا در دادرسی اداری و مدنی در ایران و فقه امامیه*»، پژوهش‌های نوین حقوق اداری، دوره ۵، شماره ۱۶، صفحه ۱۷۹ - ۲۰۳
۲. اسمعیلی، اکبر؛ پور قهرمانی، بابک (۱۳۹۸)، «*چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران*»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷، صفحه ۲۹ - ۵۹
۳. اعزازی، محمد رضا؛ هندیانی، عبدالله (۱۴۰۱)، «*تاملی بر آثار آیین نامه اجرایی بررسی صحنه جرم در تحقیقات قضایی قتل عمد*»، فصلنامه قضاوت، شماره ۱۱۲، صفحه ۲۵ - ۵۱
۴. انصاف دوست، محمد؛ اسماعیلی، مهدی؛ حاجی تبار فیروز جایی، حسن (۱۴۰۲)، «*مطالعه تطبیقی استماع شهادت مجازی در چارچوب دادرسی الکترونیکی*»، فقه جزای تطبیقی، دوره ۳، شماره ۲، صفحه ۷۷ - ۸۹
۵. ایزدی فرد، علی اکبر؛ یاری، الیاس؛ پاکزاد، مهرداد؛ طالقان غفاری، مهدی (۱۴۰۱)، «*امکان سنجی دادرسی علنی در فضای مجازی*»، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۳، صفحه ۴۶۱ - ۴۸۲
۶. آهنگران، محمد رسول؛ محمدی زاده کرمانی نژاد، مجتبی (۱۳۹۹)، «*تاثیر معاینه و تحقیق محلی در اقناع وجدانی علم قاضی*»، فصلنامه پژوهش‌های فقهی، دوره ۱۶، شماره ۲، صفحه ۲۱۹ - ۲۴۸
۷. بابایی، ایرج؛ شامی اقدم، شاهین (۱۴۰۱)، «*معیار کارآمد قاضی*»، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۰، شماره ۳۷، صفحه ۱۵۱ - ۱۷۸
۸. بهرامی خوشکار، محمد؛ عسگری، عباس (۱۴۰۰)، «*بررسی فقهی دادرسی الکترونیک و آسیب شناسی آن*»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲۵، صفحه ۱۲۹ - ۱۵۲
۹. پارسا، حسین؛ رهامی، محسن؛ ناجی زواره، مرتضی (۱۴۰۰)، «*جایگاه اقرار در جرایم سیاسی؛ با تمرکز بر ادله الکترونیکی و فضای مجازی*»، رهیافت انقلاب اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۵۵، صفحه ۶۱ - ۸۰
۱۰. حبیبی درگاه، بهنام (۱۴۰۲)، «*اصول حاکم بر دادرسی مدنی الکترونیکی و چالش‌های آن*»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق اقتصادی و تجاری، دوره ۱، شماره ۳، صفحه ۱۳۷ - ۱۶۰
۱۱. حدادزاده نیبری، مرتضی؛ مزیدی شرف آبادی، علی؛ برگی، محمد مهدی (۱۴۰۱)، «*بهره مندی از فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های کیفری*»، فصلنامه علمی کارآگاه، دوره ۱۵، شماره ۶۱، صفحه ۴۵ - ۶۳
۱۲. دینانی، عبدالرسول (۱۳۹۴)، «*ادله اثبات دعوی در امور مدنی و کیفری*»، تهران: انتشارات میزان
۱۳. رحیمی، راحله؛ تاجیک، اکرم؛ تجری موذنی، زهرا؛ اسماعیلی، علی اکبر (۱۴۰۱)، «*کاربرد فناوری حقوقی و تاثیرات ناشی از آن در نظام قضایی ایران*»، فقه جزای تطبیقی، دوره ۲، شماره ۵، صفحه ۷۵ - ۸۴
۱۴. رستگار، عصمت (۱۳۹۹)، «*چالش‌های حقوق شهروندی در دادرسی الکترونیک با نگاهی به جایگاه آن در فقه شیعه*»، فصلنامه مطالعات تطبیقی حقوق شهروندی، دوره ۱، شماره ۱، صفحه ۵۵ - ۷۱
۱۵. رضانی، مهناز؛ غزالی، فرزانه؛ یوزباشی، مریم (۱۴۰۰)، «*بررسی تطبیقی ارتباطات کلامی در مثنوی مولوی و حدیقه سنایی*»، مطالعات ادبیات تطبیقی، دوره ۱۵، شماره ۶۰، صفحه ۲۷۵ - ۲۹۵
۱۶. روح بخش، فرزاد؛ حیدری، سیروس؛ رضایی، علی؛ مبین، حجت (۱۴۰۱)، «*دادخواست الکترونیک؛ ماهیت و چالش‌های ناشی از ثبت آن*»، مطالعات حقوقی، دوره ۱۴، شماره ۲، صفحه ۱۲۹ - ۱۷۳

۱۷. زندیان، نهال (۱۳۹۸)، «بررسی جرم سیاسی در ایران با تاکید بر قانون مصوب ۱۳۹۵»، قانون یار، دوره ۳، شماره ۹
۱۸. سادات نعیمی، طاهره؛ موسوی، سید فرج الله (۱۳۹۵)، «انصاف و عدالت در سیستم قانون گذاری ایران و رویکردهای قضایی امام خمینی (س)»، پژوهشنامه متین، دوره ۱۹، شماره ۷۷، صفحه ۱۱۱ - ۱۳۵
۱۹. سلیمی، میرزا؛ گلدوست جویباری، رجب (۱۴۰۰)، «جایگاه پلی گرافی در نظام ادله کیفری ایران»، فصلنامه علمی پژوهش حقوق کیفری، دوره ۱۰، شماره ۳۷، صفحه ۶۵ - ۱۰۰
۲۰. سلیمی، میرزا؛ گلدوست جویباری، رجب (۱۴۰۱)، «دروغ سنجی و حقوق متهم»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۲۰، صفحه ۲۰۱ - ۲۲۴
۲۱. شلانی، بیتا؛ آزاد فلاح، پرویز؛ فراهانیف حجت اله (۱۴۰۲)، «طراحی مقیاس امکان سنجی برنامه های آموزشی و روان درمانی: راهنمایی برای پژوهشگران»، فصلنامه روان شناسی کاربردی، دوره ۱۷، شماره ۴، صفحه ۱۷ - ۳۷
۲۲. شهبازی نیا، مرتضی (۱۳۸۸)، «احراز اصالت در اسناد الکترونیکی»، پژوهش های حقوق تطبیقی، دوره ۱۲، شماره ۶۳، صفحه ۲۰۸
۲۳. صفری، علی آقا؛ فاضل اف، عباس خان (۱۴۰۱)، «مولفه های ارتباطات کلامی موثر با دیگران از منظر قرآن»، مطالعات قرآنی پژوهش نور وحی، دوره ۴، شماره ۱۳، صفحه ۱۲۱ - ۱۴۵
۲۴. زرغام، مجید؛ شاه مرادی، زهرا؛ آقا یوسفی، علیرضا (۱۴۰۱)، «اثر بخشی فعالیت جسمی افزایش یافته همراه با ارتباط کلامی بر رضایت از زندگی زوجین»، پژوهش های نوین روانشناختی، دوره ۱۲، شماره ۶۶، صفحه ۱۸۰ - ۱۸۷
۲۵. عباسی سرمدی، مهدی؛ معین، وحید (۱۴۰۱)، «بررسی نقش دادرسی در اداره دلیل با نگاهی به آیین دادرسی مدنی فراملی»، ماهنامه علمی جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۱۲، صفحه ۱۷۵۴ - ۱۷۶۸
۲۶. عباسی، علی رضا؛ دیوسالار، بیت الله؛ ذکاتیان، پرویز (۱۴۰۲)، «امکان سنجی کار اجباری زندانی از منظر اخلاق و حقوق اسلامی»، دوره ۱۴، شماره ۱، صفحه ۱۵۳ - ۱۷۴
۲۷. غفارزاده، علی؛ ایران پور، محسن (۱۳۹۹)، «مهارت های گفتگوی موثر بین زن و شوهر از منظر آموزه های دینی و روانشناسی»، نشریه دانشگاه زنجان، دوره ۱، شماره ۳، صفحه ۸۷ - ۱۰۷
۲۸. غفوری زارچ، محمد رضا (۱۴۰۰)، «اثر بخشی آموزش برقراری ارتباط کلامی به والدین بر کاهش تعارضات و بهبود رابطه مادر و دختر در دانش آموزان دختر مقطع متوسطه اول، پایه های هفتم و هشتم شهر یزد»، نشریه خانواده و پژوهش، شماره ۵۲، صفحه ۱۱ - ۲۴
۲۹. غلامی پور، یداله؛ دلیر، حمید؛ احمدی موسوی، سید مهدی؛ بارانی، محمد (۱۴۰۲)، «بررسی تطبیقی ضمانت اجرای تحویل دلیل غیرقانونی توسط ضابطان قضایی در حقوق کیفری ایران و آمریکا»، نشریه تعالی حقوق، دوره ۹، شماره ۴، صفحه ۳ - ۳۱۲
۳۰. فتحی شاه نجفی، ابوالفضل؛ اکبری شاه نجفی، محمد؛ فتحی شاه نجفی، عباس؛ اکبری شاه نجفی، حامد (۱۴۰۲)، «بررسی و تحلیل چیستی دادرسی الکترونیک و تاثیر آن بر جرم شناسی»، سیزدهمین کنفرانس بین المللی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی در ایران، تهران
۳۱. فقیه آرام، بتول؛ ابراهیمی، زهرا؛ زرغام، محسن (۱۳۹۵)، «آسیب های روانی و اجتماعی ناشی از به کارگیری تلفن همراه و اینترنت در میان دانشجویان»، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، دوره ۷، شماره ۲۳، صفحه ۱۱۱ - ۱۲۸

۳۲. فلاح، محمد رضا؛ دهقانی، مجید؛ هاشمی، سید جعفر (۱۴۰۱)، «تعارض ادله سنتی و الکترونیکی»، جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۱۱، صفحه ۳۳۶۲ - ۳۳۸۹
۳۳. قاسمی یزد آبادی، مریم (۱۳۹۴)، «محتوای ارتباط کلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم بر کاهش تعارضات مادر و دختران نوجوان»، نشریه پژوهش های مشاوره، دوره ۱۵، شماره ۵۴، صفحه ۹۶ - ۱۱۰
۳۴. کلانتری، پژمان (۱۴۰۱)، «ایقان وجدان قاضی، بررسی و مقایسه آن در حقوق اسلام، حقوق ایران و حقوق فرانسه»، سومین کنفرانس ملی علوم انسانی و توسعه، تهران
۳۵. محمدی، سام؛ تقی پور درزی نقیبه، محمد حسین؛ طالقان غفاری، مهدی (۱۴۰۱)، «ناملی بر نقاط قوت و ضعف و واکاوی الزام اشخاص به طرح دعوی از طریق خدمات الکترونیک قضایی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۵، شماره ۲، صفحه ۳۵ - ۶۲
۳۶. مقدسی، محمد باقر؛ قاسمی، احسان (۱۴۰۰)، «همه گیری کرونا و تاثیر آن بر رسیدگی کیفری؛ مطالعه تطبیقی فرانسه، بلژیک و ایران»، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۱۲، شماره ۲، صفحه ۶۶۵ - ۶۸۹
۳۷. مودن زادگان، حسنعلی؛ امیری، سعید (۱۴۰۱)، «چالش های تقنینی و قضایی ادله علمی در حقوق کیفری ایران»، مجله پژوهش های حقوق جزا و جرم شناسی، دوره ۱۰، شماره ۱۹، صفحه ۴۳ - ۷۳
۳۸. مودن زادگان، حسنعلی؛ آرسین، عبدالقدوس (۱۴۰۳)، «اقرار کیفری الکترونیک در حقوق ایران و افغانستان»، آموزه های حقوق کیفری کشورهای اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، صفحه ۸۳ - ۱۰۲
۳۹. مودن زادگان، حسنعلی؛ روستا، نرجس (۱۳۹۶)، «دادرسی الکترونیکی در رویارویی با جرایم رایانه ای: چالش ها و بایسته ها»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۱، شماره ۱۰۰، صفحه ۱۶۹ - ۱۹۵
۴۰. موسوی، احمد رضا؛ مهاجری، مریم (۱۴۰۰)، «دادرسی الکترونیک به مثابه تهدیدی علیه عدالت قضایی»، فصلنامه حقوق و فناوری اطلاعات، دوره ۲، شماره ۲
۴۱. مهر افشان، علیرضا (۱۳۹۰)، «دادرسی مجازی، مفهومی نوین در عدالت قضایی»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۳، شماره ۵، صفحه ۱۱۹ - ۱۴۷
۴۲. میر حسینی، زهرا (۱۳۹۰)، «اصول و شیوه های موثر در ارتباط والدین و فرزندان»، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، دوره ۱۱، شماره ۳۲، صفحه ۷۷ - ۱۰۸
۴۳. میر کمالی، سید علیرضا (۱۴۰۱)، «تاثیر ویروس کرونا بر دادرسی های کیفری؛ فرصت ها و چالش ها»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۵، شماره ۲، صفحه ۴۱۹ - ۴۳۹
۴۴. نکونام، وحید (۱۴۰۰)، «امکان سنجی استناد به ادله غیر قانونی برای اثبات جرم در فقه و حقوق موضوعه ایران»، فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲۵، صفحه ۴۹۷ - ۵۲۴
۴۵. ولی زاده، رحمان (۱۴۰۰)، «ارزیابی ادله اثبات دعوا با رویکرد بر اعتبار اقناع وجدان قاضی در صدور حکم»، فصلنامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، دوره ۱۷، شماره ۶۴، صفحه ۱۶۳ - ۱۸۴
۴۶. ولی زاده، رحمان؛ صادق موسوی، سید محمد؛ عربیان، اصغر (۱۳۹۹)، «اعتبار و اثر حاکمیت نظام اقناع وجدان قاضی بر هدف دادرسی»، فصلنامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، دوره ۱۶، شماره ۵۹، صفحه ۲۰۳ - ۲۲۱
۴۷. یزدان پرست میمندی، فرناز؛ بهرامیان، نسرین (۱۴۰۱)، «بررسی مبانی و مفاهیم وجدان در فقه و حقوق اسلامی»، فصلنامه تخصصی فقهی و حقوقی عرشیان، دوره ۱، شماره ۴، صفحه ۳۹ - ۵۳

۴۸. یوسفی، ایمان؛ یوسفی، سعید (۱۴۰۱)، «نظارت قضایی بر فرایند تایید اتهامات؛ مدل های دادرسی ایرانی و دیوان کیفری بین

المللی»، مجله پژوهش های حقوق جزا و جرم شناسی، دوره ۱۰، شماره ۱۹، صفحه ۲۹۷ - ۳۱۸

49. Allen, J. M., & Sawhney, R. (2009). *"Administration and management in criminal justice"*, A service quality approach. Sage.
50. Ames, N. L., Hammett, T. M., & Stellwagen, L. D. (1985). *"The Impact of the Speedy Trial Act on Investigation and Prosecution of Federal Criminal Cases"*. US Department of Justice, Office of Legal Policy, Federal Justice Research Program.
51. Arifin, R. (2020). *"Legal Protection and Law Enforcement: The Unfinished Works"*. Indonesian Journal of Advocacy and Legal Services, 2(1), 1-4.
52. Ashour, A. J., & Afan, H. A. (2023). *"Legality of Electronic Evidence in Criminal Evidence"*. Journal of Namibian Studies, 33, 219-231.
53. Bailey, J., Burkell, J., & Reynolds, G. (2013). *"Access to justice for all: Towards an expansive vision of justice and technology"*. Windsor YB Access Just., 31, 181.
54. Baldwin, J. M., Eassey, J. M., & Brooke, E. J. (2020). *"Court Operations during the COVID-19 Pandemic"*. American Journal of Criminal Justice, 45(4), 743-758.
55. Bannon, A., & Keith, D. (2021). *"Remote Court: Principles for Virtual Proceedings During the COVID-19 Pandemic and Beyond"*. Northwestern University Law Review, 115(6), 48 - 75.
56. Basri, B., & Hendrawati, H. (2019). *"Pendidikan Hukum Indonesia Berorientasi Pada Nilai-Nilai Pancasila dalam Era Revolusi Industri 4.0"*. Pelita Bangsa Pelestari Pancasila, 14(1), 49-64.
57. Biasiotti, M (2018). *"Present and Future of the Exchange of Electronic Evidence in Europe"*. London: Springer.
58. Boggs, D. J. (1998). *"The Right to a Fair Trial. University of Chicago Legal Forum"*, 1998(1), Article 2, 1-24.
59. Buffet, M, & Camus, C., & Rigal, A. (2019), *"Performance vs Ethics: An Impossible Challenge for Today's Judges?"* The European Judicial Training Network, Themis Competition Semi-Final D: Judicial Ethics and Professional Conduct, Sofia, Bulgaria.
60. Cabral, J. E., Chavan, A., Clarke, T. M., & Greacen, J. (2012). *"Using technology to enhance access to justice"*. Harv. JL & Tech., 26, 241.
61. Casey, E (2011). *"Digital Evidence and Computer Crime"*. London: Elsevier.
62. Diniyanto, A. (2020). *"Bureaucracy in Perspective of Government Administration Laws"*. Law Research Review Quarterly, 6(1), 85-90.
63. Drewer, D & Ellermann, J (2018). *"The Online Environment as a Challenge for Privacy and the Suppression of Crime"*. London: Springer.
64. Jossie, M. K. L., Blumstein, A., & Miller, J. M. (2022). *"COVID, Crime & Criminal Justice: Affirming the Call for System Reform Research"*. American Journal of Criminal Justice, 47(6), 1243-1259.
65. Kurniati, I. A. (2019). *"Mengembalikan Citra Peradilan melalui Court in Conference on Communication and News Media Studies"*. Vol. 1. 176-185.
66. Lageson, S (2020). *"Digital Punishment: Privacy, Stigma, and the Harms of Data-Driven Criminal Justice"*. Oxford: Oxford University Press.
67. Manurung, E. H., & Helianny, I. (2019). *"Peran Hukum dan Tantangan Penegak Hukum Dalam Menghadapi Era Revolusi Industri 4.0"*. SOL JUSTISIO, 1(2 Oktober), 128-135.
68. Mason, S., & Seng, D. (Eds.). (2021). *"Electronic Evidence and Electronic Signatures (5th ed.)"*. Institute of Advanced Legal Studies for the SAS Humanities Digital Library.
69. Rodin, R. (2013). *"Transisi Masyarakat Indonesia Menuju Masyarakat Informasi"*. Jurnal Palimpsest, 4(2), 2013-05.

فیض الهی، سرتیبی زرنق، موقری و خیل الهی (۴۱-۵۴)

70. Salamone, C (1987). *"Videotaped Trial Court Proceeding: The Potential Effect on Appellate Review of Credibility Determinations"*. Nova Law Review, 11: 1582-1602.
71. Santi Adi, K. (2019). *"Expanding Access to Justice Through E-Court in Indonesia"*. Prophetic Law Review, 1(1), 75-89.
72. Septiar, R. R., & Harahap, S. (2019). *"Implementasi Pengadilan Elektronik (E-Court) Pada Badan Peradilan di Indonesia dihubungkan dengan Asas Sederhana Cepat dan Biaya Ringan"*. Prosiding Ilmu Hukum, 5 (2), 902-907.
73. Setiawati, H., & Muchiningtias, N. (2018). *"Peran Advokat Dalam Memberikan Bantuan Hukum Kepada Masyarakat Dalam Perspektif Hak Asasi Manusia"*. Lex Scientia Law Review, 2(2), 155 - 168.
74. Toussiant, E (2000). *"Minnesota Court of Appeals Hears Oral Argument via Interactive Teleconferencing Technology"*. the Journal of Appellate Practice and Process, 2: 386-406.
75. Tracol, X (2018). *"Electronic Evidence in Criminal Trials: The Use of PowerPoint Presentations by Prosecutors and Attorneys in the Courtroom"*. London: Springer.
76. Tran, Q (2022). *"Electronic Evidence in Civil and Commercial Dispute Resolution: A Comparative Perspective of UNCITRAL"*, the European Union, Germany and Vietnam. London: Springer.

